

Szemle, ismertetések

Tálos Endre

(1949–2023)

1. Kép¹

Tálosnak – mert mindig csak vezetéknevén emlegettem – számomra a sokoldalúság és a rendkívüli képességek, a nonkonformizmus, valamint a jó-hiszeműség voltak a legmeghatározóbb tulajdonságai. Ezekkel kapcsolatban elsősre az alábbi emlékek tolnak föl bennem.

Azt hallottam tőle, hogy gyerekkorában eleinte kinológus szeretett volna lenni, bele is ásta magát a kutyák tipológiájába. Még felnőttként is képes volt fejből sorolni fajtánként a különböző jellemzőket (pl. marmagasság). Aztán az írásrendszerek kezdtek érdekelni, először talán mint formavilágok – elvégre a híres Kisképző (a Képzőművészeti Gimnázium) növendéke volt. Az írásrendszerek tanulmányozásával jutott el aztán a nyelvekig, a másodlagos jelrendszerek iránti érdeklődést követte az elsődlegesek iránti. De semmiképp nem véletlen, hogy a nyelvi rendszerből mindvégig a hangok szintje és a fonológia foglalkoztatta igazán – az a terület, ahova az írás elvezette. Azt hiszem, a zene iránti érdeklődés ébredt föl benne a legkésőbb. Mint felnőttkori élményét mesélte, hogy Brahms mekkora felfedezés volt számára. Idős fejjel pedig (amikor én már nem tartottam vele a kapcsolatot) zeneszerzéssel is megpróbálkozott, és Weber Kristóf szerint „értékes szín-foltja lett a zenei közép kultúrájának”.

Akik vele egy időben jártak a pesti bölcsészkarra, azok számára mindennapos, ismerős, meghitt látványt jelenthetett, ahogy a nyelvész Hukaya Sitosival, a történész Acs Lászlóval és másokkal ücsörgött sokszor órákig a kis félemeleti büfé sarkában cigarettázva és népvándorlásokról, nyelvtipológiáról, a lehető legkülönbözőbb nyelvekről és kultúrákról diskurálva. A szomszéd asztaloknál ülők fülelni kezdtek, és sokan a jegyzetolvasást vagy más napi penzumukat félbehagyva inkább ezeket a sziporkázó vitákat hallgatták, amíg csak indulniuk nem kellett az órára. Tálos, ha elemében volt, lebilincselően tudott mesélni, akár fonológiai kérdések kapcsán is, és közönsége mindig szájtátva hallgatta. Szeverényi Sándor mesélte pár éve, hogy egy konferenciáról jövet a vonaton lassan az egész vagon elcsendesedett, amikor Tálos a kollégáinak mesélt, és az utasok, mint valami szín-

¹ A visszaemlékezés első részének Kubinyi Kata a szerzője.

házban, feléjük fordulva Pestig hallgatták a különc professzor bravúros stílusban előadott történeteit.

Akik pedig diákkorukban ugyanazokon a kurzusokon ültek, mint ő, egyik ámulatból a másikba estek tájékozottsága, olvasottsága, a legkülönbélebb nyelvekben való jártassága, gyönyörűséges cédulái (azok szakszerűsége, szisztematikussága, elképesztő mennyisége) és a belőlük összeálló lenyűgöző privát adatbázisa láttán. Úgy tűnt, nincs olyan hang, hangtani változás, hangtani alternáció, amelynek a világ nyelveiben való összes eddig ismert előfordulását (és az ismeretanyag forrását, a vele kapcsolatos szakirodalmat) ne tudná. Olyan nyelvekkel példálózott, amelyekről mi még csak nem is hallottunk. Amiről mi csak terveztük, hogy itt az egyetemen majd apránként elsajátítjuk, azon ő rég túl volt már az egyetemre való beiratkozásakor is. Tálos felkészültsége, tudásbeli fölénye egyszerre volt számunkra nyomasztó és inspiráló.

Magyarázatot érdemlő kérdés, hogy miért lett ciganológus, ha egyszer finnugrisztikát tanult. Azt mondta: terepmunkát akart végezni, és a cigányok idehaza karnyújtásra voltak, szemben a szovjetunióbeli uráli nyelvű népekkel, akikhez nem volt hozzáférése. Nevetségesnek tartotta volna nem kihasználni ezt a lehetőséget. De nyilván motiválta a szolidaritás is a társadalom szélén levőkkel. Ő maga is kívül állt az establishmenten, viszolygott az elvtelen alkuk rendszerétől. A viszolygás valójában enyhe kifejezés: rühellte a társadalmi intézményeket, konvenciókat, az alá-fölérendeltségi viszonyokat, és mintha nem fért volna a fejébe, hogy mindezek legtöbbször nem a logika, a ráció, a nyílt lapokkal játszás, a kölcsönös megbecsülés és a közjóra törekvés, hanem gyarló érdekek, hátsó szándékok és/vagy ostoba hagyományok alapján szerveződnek. Őszinte, már-már gyermeki csodálkozással mesélte újra meg újra, hogy innen is, onnan is kirúgták, munkáját nem fizették ki, felmondtak neki, nem alkalmazták, levelére nem válaszoltak, jelentkezését elutasították. Ő volt a hazai nyelv-tudomány mostohagyermeké, ideig-óráig megtűrtje, aztán állandó munkanélkülje. És mi, akiknek e kudarcokról beszámolt, nemigen tudtunk mit mondani. Az elsők egyike volt, ha éppenséggel nem az egyetlen, aki az MTA kötelékéből a 80-as évek végi nagy „racionalizálás” jegyében – tehát még a rendszerváltás előtt – az utcára került. Okot, indoklást nyilván ehhez is könnyű volt találni, hiszen egyenességével és deviáns viselkedésével nagy támadási felületeket hagyott a körülötte és a felette állóknak, és valósággal kiprovokálta a pofonokat.

Azon kevesek egyike volt a hazai tudós berkekben (ha nem az egyetlen), akik a nemek közötti egyenlőség jegyében felvették saját nevük elé a feleségük nevének kezdőbetűjét: a 80-as években sokáig P. Tálos Endre

néven publikált. Apró, de jellemző gesztus (és egyben fricska) volt ez a részéről.

Diákkoromban megdöbbenett, hogy Tólos minden tudásbeli fölénye ellenére sem viselkedett fölényesen senkivel, sőt: mintha mindenkiről feltételezte volna, hogy egy szinten áll vele, hogy a másik ugyanolyan mohó érdeklődéssel és céltudatossággal haladt előre a megismerésben, amióta csak az eszét tudja, mint ő. Egy jellemző párbeszéd-séma (nem idézet, de számos alkalommal lejajlott hasonló, a legkülönbözőbb alkalmi beszéd-partnerekkel):

Tólos: Mi is a másik szakod?

Mezei hallgató: Orosz.

Tólos: Ja, igen. Akkor biztos meg tudod mondani: tényleg igaz, hogy az északoroszban van olyan nyelvjárás, amelyikben ...?

A mezei hallgató ilyenkor kénytelen volt bevallani, hogy nem, nem tudja megmondani, és mélységesen elszégyellte magát, mert az orosz szakosság az ő fogalmai szerint nem járt magától értetődő módon együtt az orosz nyelvjárások ismeretével, sőt még az orosz köznyelv mélyreható ismeretével sem; igazából még azt sem nagyon tudta, hogy léteznek északorosz nyelvjárások, és hogy miben térnek el a nem északoroszoktól, azt meg végképp nem, hogy milyen elszigetelt jelenségek találhatók meg egyikükben-másikukban. Tólos arcára pedig ilyenkor őszinte csalódottság ült ki, meg őszinte értetlenség, hitetlenkedés. Mintha azt mondaná: Hogy lehet ezt nem tudnia egy orosz szakosnak? De hát mi a nyavalyát tud akkor egyáltalán?

2. ... Szöveg ...²

Voltaire-nek tulajdonítják a mondást, hogy „L’etymologie est une science dans laquelle les consonnes ne jouent presque aucun rôle et les voyelles absolument aucun”, azaz „Az etimológia egy olyan tudomány, amelyben a mássalhangzók nem játszanak szinte semmilyen szerepet, a magánhangzók pedig abszolút semmilyen se”. Wolfgang Steinitz (1905–1967) Svédországban 1944-ben kiadott *Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus* c. korszakos művének ezt a mondást választotta mottójául. A mondás – akár Voltaire-től (1694–1778) származik, akár más a forrása – nyilván az összehasonlító nyelvészet „módszerének” fölfedezése előtti kort idézi, noha egy „elsőnek” mondható mutatóvány belőle, Sajnovics János *Demonst-*

² A megemlékezés második része Simoncsics Péter munkája.

ratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse c. munkája Voltaire halála előtt 9 évvel, 1769-ben Koppenhágában már megjelent.

Steinitz munkájának kézirata, ill. Hajdú Péter szerint már kész könyvének nyomdai dúcai³ kalandos módon kerültek a szerzővel együtt 1939–40-ben Svédországba. A finnugor nyelvészetre a szintén breslauer születésű (ma Wrocław Lengyelországban) Ernst Lewy professzor (1881–1966) hívta föl a figyelmét. Később, a 30-as évek elején Wolfgang Steinitz németországi ösztöndíjjal az Eötvös Collegiumban folytatta finnugor tanulmányait. Hitler hatalomra jutása után 1933-ban Steinitz mint német kommunista és zsidó menekült a Szovjetunióba, s kapott ott menedéket. Értékes terepnyelvészeti munkát végzett az osztjások között Szibériában, míg nem az 1939-es ún. Molotov–Ribbentrop egyezményben foglaltak miatt, hogy ti. a Szovjetunióban menedéket kapott német kommunistákat és zsidókat kiadják a Harmadik Birodalomnak, ismét menekülni kényszerült. Az akkor még szabad (de a fentnevezett egyezményben már veszélyeztetett) Észtországban Paul Ariste (1905–1990) nyelvészprofesszor nyújtott a kétszeresen elárult menekültnek menedéket. A szovjetek 1940-es nyári inváziója előtt, szinte az utolsó pillanatban sikerült Wolfgang Steinitznek Svédországba menekülnie, ahol a Királyi Magyar Intézet akkori igazgatója, egykor maga is az Eötvös Collegium növendéke, Lotz János (1913–1973), a stockholmi egyetem nyelvész magántanára segített elvisselni az emigrációs létet Steinitznek és egy orosz, szintén többszörös menekült szlavista nyelvésznek, Roman Jakobsonnak (1896–1982) azzal, hogy rendszeres nyelvészeti szemináriumot rendezett számukra. Steinitz 1944-ben kiadott könyvének mottója ironikus kontrasztot képez munkája halálos komolyságával, meg az életveszélyes kor kiszámíthatatlan fordulataival, amikor az emberi együttérzés és a kollegiális szolidaritás mellett olyan „semmit sem jelentő” szalmaszál, mint a finnugor magánhangzók története, jelenthették számára a túlélést.

Tálos Endre nyelvészetének tengelyében is a finnugor, ill. az uráli magánhangzók története áll. A finnugor, ill. uráli mássalhangzók története ugyanis, jóllehet az sem problémamentes, sokkal átláthatóbb képet mutat, azaz a belőle kivehető szabályok a magánhangzókéhoz képest inkább

³ Elfelejtettem a könyvnyomtatásnak ezt a ma már nem használatos szakkifejezését, és miután Hajdú Pétert (1923–2002), akitől ezt a történetet hallottam, már nem kérdezhettem meg, egykori tanítványomhoz, Tösér Évához fordultam segítségért, akit mint egy nyomdai cég vezető titkárnőjét szakmabélinek tartottam. Neki köszönhetem, hogy újra rátaláltam ennek az egykor használatos nyomdai készségnek nevére.

prediktívek és produktívak, s ezért kevésbé jelentenek kihívást a kutatóknak. Már jóval Tólos Endre előtt, úgyszólván a XIX. század végétől kezdve többen foglalkoztak a finnugor, ill. uráli magánhangzók történetének kérdésével. E ponton Wolfgang Steinitz mellett csak egy másik korszakos finnugor nyelvész, a finn Erkki Itkonen (1913–1992) nevét említem meg mint a (tankönyvi) finnugor magánhangzó-történet másik oszlopát. Sok kutató nevét említetlenül hagyva a magyar nyelvészek közül Décsy Gyula (1924–2008) és Honti László (1943–) neve forog még az újabb irodalomban. A feladat nagyságát mutatja, hogy a legföljebb 8-10 *-gal jelölt proto-magánhangzóra visszavezethető etimológia száma Honti monográfiájában 829,⁴ pedig az csak az uráli törzsfá egyik ágát, az obi-ugor nodust tárgyalja. Ekkora vagy még ennél is nagyobb korpuszt áttekinteni emberfeletti feladat, amire csak kevés nyelvész mer vállalkozni – és ezek többsége is csak hosszú évtizedek szorgalmas (gyűjtő)munkája után. Legtöbbünk legföljebb néhány finnugor vagy uráli nyelvben járatos úgy-ahogy, és ott sem mindig a hangtörténet áll a fókuszban, háttérben az általános fonetikával vagy a fonológiával, magasabb szintekről, morfológiáról, szintaxisról nem is beszélve.

Tólos Endre gimnazista korában – elmondása szerint, én legalábbis így emlékszem – osztálytársával, Schmidt Évával (1948–2002) együtt járta a nagy könyvtárakat (ahová gimnazistaként egyáltalán beengedték őket), hogy obi-ugor szövegeket másoljanak maguknak. A Képzőművészeti Gimnázium tanulójaként, úgy látszik, az írás, sőt a kalligráfia fogta meg a képzeletét, kódexmásolókat megszágyenítően stabil és gyönyörű kézírása volt. Elmondása szerint a XX. század eleji hiperkorrekt fonetikai leírásokat másolva jött rá, hogy a minuciózus részletek mögött létezik egy nagyvonalúbb értelmezés, aminek grafikai megvalósulását majd a fonológiában fogja egyetemista korában fölismerni. Schmidt Évát talán már akkor is valamilyen misszionáriusi hév vezette, s lett belőle később a XX., sőt a XXI. század nagy folkloristája, akit az obi-ugor medve kultusz szakértőjeként ismer a szakma. Tólos Endre maradt a nyelv(ek)nél, miután egyéves késéssel leérettségizett valamelyik másik gimnáziumban, ugyanis a negyedik osztályt meg kellett ismételnie elégtelen matematikai osztályzata miatt, amit ő igazságosnak tartott, s nem haragudott ezért később sem tanárára. Nagyvonalú volt, a középiskolai matematika nem érdekelte, ezért elhanyagolta, holott metszően éles esze, „ábrázoló geometriai” képessége és logikája már akkor meg kellett, hogy nyilvánuljon, amit sajnálatos módon

⁴ Honti László (1982), *Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

nem vett észre a diákra nem, csak a „tanmenetre” figyelő tanára. Érettségi után fölvtették az ELTE magyar–angol szakára, aztán harmadéves korában fölvette a finnugor szakot is.

Mint fentebb említettem, Tólos Endre munkásságának központjában a finnugor, ill. uráli magánhangzók története áll. Ehhez a kérdéshez 13-14 nyelv írásának, ill. leírásának hagyományát és annak variációit kell nagyon jól ismernie a kutatónak, össze kell egyeztetnie fonetikájukkal és az általános fonetikával, hogy eljuthasson – Tólos frazeológiájával szólva – a „természetes fonológiához” (ld. alább). Azután még ismernie kell az uráli nyelvcsalád legalább négy nodusának (a finnugor, szamojéd, permi és obi-ugor nodusnak), továbbá a finnugoron belül a balti finn és számi, valamint a kérdőjeles volgai (mordvin és mari) „alnodusnak” a történetét is. És mindezeket valamiféle közös nevezőre is kell hoznia. Ezt nem lehet négy félévnyi tanulással (Tólos Endre ennyi ideig volt finnugor szakos hallgató), de kétszer ennyi és még két félévnyi tanulással sem abszolválni, mert erre egy felnőtt élet sem elég, hacsak nem kezdi valaki olyan korán, mint ő gimnazistaként, és nem folytatja kutatásait olyan nagy szenvedéllyel, mint ő tette egész életében. Az ő tudományának „alapvetése” benne van az 1983-ban Hajdú Péter 60. születésnapjára megjelent kötetben (*Uralisztikai tanulmányok*. Szerk. Bereczki Gábor – Domokos Péter, Budapest) *Kép szöveg nélkül* c. 11 oldalnyi rövid és tömör írásában a 409–420. oldalakon. Az ún. adatok az ő írásában, mondhatni, ki vannak „csontozva” (= le vannak választva a mássalhangzókról), legyen szó szavakról, vagy akár csak rekonstruált alakokról, így csak a „hús” (a magánhangzók) marad meg belőlük, ezért az egyszeri olvasó, amilyen én is vagyok, nagyon nehezen tud „elmenni rajtuk”. Másképpen szólva: az ő tálalásában az adatok egyfajta „partitúrát” adnak ki, amiből csak éles hallású és nagy memóriájú, gyakorlott „muzsikusok” (= nyelvészek) tudják kihallani a „zenét”, azaz a zengő teljességet. Én nem tartozom közéjük, ezért egy kongeniális olvasója, nem mellékesen barátja interpretációjában adom elő most az ő nagy fölfedezését, **a magánhangzók természetes körforgását**.

Daniel Abondolo (1950–), a University College London tanára elfogadja Tólos Endre magánhangzó-felfogását, mely szerint a POu-ra (talán a PU-ra is) elegendő föltenni két nyelvállást, egy fölsőt és egy alsót, ugyanakkor számolni kell rövid-hosszú ellentéttel is. A sokféle magánhangzó-föllállást négy fázisban hozza egységes rendbe:

„1. A föltételektől mentes láncolat-váltásban a hosszú magánhangzók föl-emelkednek.

2. A föltételektől mentes láncolat-váltásban a rövid magánhangzók leereszkednek.
3. A föltételektől mentes láncolat-váltásban a felső nyelvvállású magánhangzók megrövidülnek.
4. A föltételektől mentes láncolat-váltásban az alsó nyelvvállású magánhangzók megnyúlnak. [...]

Tálos szerint e négy elvet egy véget-nem-érő örvény működteti, s ezt ő magánhangzó-körforgásnak nevezi. Amit úgy is elképzelhetünk, mint egy végtelenített láncot. Ikonikus szimbólumokat használva láttatjuk a nyelvvállást és a hosszúságot:

┐ > ˘ > ˚ > ˑ >

Az ily módon meghatározott magánhangzó-körforgás egyfajta *perpetuum mobile*, amennyiben olyan folyamatokat von maga után, amelyek noha egymással ellentétesek, mindazonáltal ugyanúgy használhatók bármely adott magánhangzó világosan azonosítható mivoltának megállapítására bármely adott időpontban” (Abondolo 1996: 8–10).⁵

Abondolo tapintatosan fölhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a nagyvilágban áramló információktól elzárt Magyarországon élő „Tálos 1982-ben írva [cikkét] nem tudhatott Donegan *On the natural phonology of vowels* (1978) c. disszertációjáról, [...] aki [a 138–142. oldalon] rámutat arra, hogy a nyelvvállás-emelkedés egyik funkciója (vagy célja) a kromatikus mivolt elősegítése – a kromatikus magánhangzók front [= palatális], rounded [= ajakkerekítéses] természetűek, vagy mindkettő (így az *ü* a francia *lune* ’hold’ vagy a finn *syy* ’ok’ szóban bikromatikus). Amiből az következik, hogy mivel az *a* magánhangzó akromatikus, azaz mind [–front], mind [–rounded], nem hajlik „kontextustól független”, spontán nyelvvállás-emelkedésre: mert nincs neki színezete, amit elősegíthetne. Ekképpen a hosszú *aa* az angolban nem emelkedik föl **ǣ*-vé, »csak azután, hogy előbb palatális színezetűvé lett« (Donegan 1978: 139)” (Abondolo 1996: 8). Visszatérve még egy pillanatra a végtelenített lánchoz, „Donegan terminológiáját használva a nyelvvállás leereszkedése csökkenti a magánhangzó színezetét, de növeli szonoritását [hangzósságát], a nyelvvállás föl-

⁵ Daniel Abondolo (1996), *Vowel rotation in Uralic. Obug(r)ocentric evidence*. School of Slavonic and East European Studies, University of London. Az idézetek magyar fordítását én készítettem, és a szövegben szereplő példákat is Abondolo munkájából vettem. SP

emelkedése az ellenkező eset: amit a magánhangzó elveszít szonoritásban, visszanyeri színezetben” (Abondolo 1996: 10).

Egyetlen példa a *Great Vowel Shift* szerinti nyelvválás-emelkedésre (raising), amelyre Donegan főntebb utal. A *mate* ’társ’ magánhangzójának változása ilyennek mutatkozik: $aa > \ddot{e}\ddot{e} > ei$, ikonikusan $\perp > \top$.

Abondolo megemlíti, hogy Donegan skót és amerikai nyelvjárási példákat idéz, továbbá még portugál és breton nyelvjárási példákat, valamint azt, hogy Táló is angol példákra hivatkozik, sőt a finnugor nyelvekből a keleti permire, beszermán udmurtra, mezei cseremiszre, lapp-finn-mordvinra és természetesen osztják példákra is (Abondolo 1996: 8).

Ez tehát az az általános, nyugodtan mondhatjuk kiterjesztően, univerzális keret, amelyben a természetes magánhangzó-körforgás lezajlik.

Példák a magánhangzó-körforgás főnt említett négy fázisára:

1. A hosszú magánhangzók fölemelkednek, ikonikusan $\perp > \top$ osztják *χaari* ’megfordul’, magyar *kere-s, kere-k*.
2. A rövid magánhangzók leereszkednek, ikonikusan $\top > \perp$ finn *syli*, magyar *öl* (fn.).
3. A felső nyelvválású magánhangzók megrövidülnek, ikonikusan $\top > \perp$ vogul *ūlām*, magyar *al-szik*.
4. Az alsó nyelvválású mgh-k megnyúlnak, ikonikusan $\perp > \perp$ finn *väki* ’erő’, vogul *wāγəη*, magyar *vele, véle*, továbbá magyar *al-szik* ~ *álom*.

További példák a Donegan említette komplementaritásra a magánhangzók kromatikus volta (színezete) és szonoritása között:

5. Szonoráns, de akromatikus szótagkezdő osztják *a*-val szemben a vogulban és a magyarban kromatikus *áá*-, ill. *o*- áll: *aŋti* vs. *áaŋtil* és *oldal*.
6. A cseremiszbikromatikus első és másodszótagi magánhangzójával [ü...ö] szemben a vogulban akromatikus, a magyarban pedig csak kromatikus magánhangzó áll: cseremiszb *küzö*, vogul *kasaj*, magyar *kés*.

Csak érintőlegesen említek még két példát Táló Endre fantáziadús nyelvészeti megnyilatkozásaira, melyek közül többet magam is használtam és használok. Az egyik az *izé* magyarázata, amit a bevett etimológiai szótárakkal szemben, amelyek ezt az alakot a finn *asia* ’dolog, ügy’ és társai-val rokonítják, igaz, kérdőjelesen, Táló az *ugye?*-hoz hasonló megerő-

sító kérdéssel, hogy ti. *ez-e?*, *ez-é?* hoz össze, amely a beszédben *izé-vé* lett a századok során, s amit akkor használunk, amikor nem találjuk a szavakat (*ez-e* vagy *nem ez-e*, régiesen *ez-é* vagy *nem ez-é*). A másik a *tímár* szó, amit ugyan már Bárczi Géza *Magyar szófejtő szótár*-a (1941) is összefüggésbe hoz a bőrkikészítésben használatos szerrel, a *timsó*-val, de Tálos ennél tovább megy, még messzebb a nyelv múltjában, és a finn *tammi* 'tölgy(fa), cser(fa)' szóval hozza összefüggésbe. A *tammi* szónak Tálos ötletének fölbukkanásáig, tudomásom szerint, nem találtak magyar megfelelőt. Nem tudtam róla, hogy ezt a szóban elmondott ötletét megírta. Most találtam Tálos anyagai közt egy levelére, amelyben leírta ezt az etimológiai ötletét, amiből idemásolok néhány sort, hogy jelezzem Tálos fölfedezésének heurisztikus útját és a különböző nyelvekre való nyitottságát, valamint a művelődéstörténetben való jártasságát, röviden: kulturált voltát: „Egy olyan nyolc éve egy karacsáj szótárt lapozgattam (karacsáj-balkár egy kaukázusi török nyelv [...]) és volt ott egy XXX alakú szó *dyō* tehát 'tölgy' jelentéssel. Alatta a következő szó *dyōumь* (mellette valami karacsáj ige) aminek jelentése '[bőrt] cserez'. Egy villanásnyi idő alatt egy többszázéves probléma oldódott meg, aminek lényege: Az eredeti finnel közös 'tölgy (Quercus)' szó az ősnyelvben „*t̥my”-nak hangzott (ez a finnben kalandos úton „tammi” lett megőrzött jelentéssel), míg a magyarban a hangalakja kevésbé változott, valami ősmagyar „*tim timat timak” lett belőle, de '[tölgykéregből kinyert] bőrcserzőlévé' változott a jelentése (magát a fát a „tölgy/tógy”, a „tele/i ~ finn täysi/täyden” ’ua. ’szó származéka pótolta). A magyar szó a „tímár” foglalkozásnévben maradt fenn, és a nyelvújításkor még jobban értették a szót, amikor megalkották az *aluminium* „timony” nevét, illetve a „timsó” és „timföld” szavakat. Ennyi elég pedig még tengernyi további felismerés következik belőle.” A levél, ha jól látom, 2023. január 13-án kelt, Tálos életének utolsó előtti hónapjában. Ami az egykori FU *t̥my-nak a finn *tammi*-ig vezető „kalandos útját” illeti, az talán éppen az általa fölfedezett magánhangzó-körforgással járható be.

Hatalmas munkái, a 2002-re datált 274 oldalnyi terjedelmű *Az ősuráli vokalizmus természetes rekonstrukciója* és a 2005-re datált 759 oldalnyi terjedelmű *Magyar kiejtési szótára* az interneten maradtak, előbbi 2033 KB-ot, utóbbi 1893 KB-t tesz ki.

Jelentős műve volt szakdolgozata, az ELTE-n beadott *Cseremisiz morfológia* 1977-ből, és 1982-ben ugyancsak az ELTE-n megvédett doktori disszertációja, *A történeti rekonstrukció és a természetes fonológia* – mindkettő máig kéziratban maradt.

Számos kisebb terjedelmű, de nagy jelentőségű munkája azonban nyomtatásban is megjelent, melyek listája vélhetően elérhető az interneten.

Tálos Endre ciganológiai munkássága is jelentős, amelyet nem vagyok illetékes ismertetni, egyetlen vonatkozásban mégis kitérek rá, mert rámutat társadalmunk, sőt más, közelebbi és távolabbi társadalmak – a cigányokkal és más kisebbségekkel kapcsolatban is megmutatózó – általános és visszatartó viszonyulására, a „civilizátorokat” jellemző álszentségre. Tálos Endre azt kérdezte egy internetes újságban öt évvel ezelőtt megjelent írásában, hogy „Mért kéne romának szólítani a magyar cigányokat (azokat, akik egy szót sem tudnak semelyik cigány nyelven) és a többséget alkotják? Vagy a beásokat, akik románul beszélnek, és nem ismerik a »rom« szót, sőt magukat a románból »cigánnak« nevezik? A »řom« szót (Magyarországon) jóformán csak az oláh-cigányok használják magukra. És a történetnek még nincs vége, mert már harminc éve csak folytatódik.”

Ezután egy hosszú bekezdésben Tálos Endre felsorolja a cigány népszerűségben használatos voltaképpen „törzsi (nagycsaládi) elnevezéseket” nyelvtörténeti háttérükkel és jelentésükkel együtt, amelyekben természetesen megmutatkozik a cigányságban is meglévő társadalmi hierarchia vagy rangsor, csúcán – a különböző népetimológiás és egyéb értelmezések folytán – a lovárral, ami azonban nem jelenti azt, hogy a lovári nyelv(járás) volna a fő vagy az egyetlen a cigány közösségekben beszélt nyelvek (nyelvjárások) között. „Nem nehézség – folytatja Tálos – a »roma« szót leírni a »cigány« helyett, csak hazugság vagy jóhiszemű (?) tévedés, hogy a cigányságnak az a legfőbb vagy immár maradék problémája, hogy őket a környezetük nem a saját önelnevezésükkel illeti” (<https://ujnepszabadsag.com/2018/11/19/minek-nevezzetek/>).

Szenvedélyes és kiterjedt nyelvészeti munkásságát a széles társadalom nem értékelte (mert nem is ismerte), de szűkebb szakmájának infrastruktúrája sem ismerte el, jóllehet tanúsíthatom, hogy a tudományos hierarchia legmagasabb szintjéről is dicséreteket kapott: Hajdú Péter Supermannek nevezte a 1982-es *Kép szöveg nélkül* c. írásáért, Robert Austerlitz (1923–1994), a New York-i Columbia University uráli/finnugor nyelvészprofesszora egyik budapesti látogatásán találkozott velem, s azt mondta róla nekem, hogy „találkoztam egy vadzszenivel”, Daniel Abondolóval, Austerlitz tanítványával, mint fentebb már említettem, közeli barátok voltak, gondolkodásuk a lehető legkonvergensebb volt. Munkáit jól ismerte és elismerte egy másik, Amerikában, a kaliforniai Santa Barbarában működő nyelvész, Hetzron Róbert (1937–1997), aki a University of California professzoraként az afro-ázsiai, valamint a kusita és etiópiai sémi nyelvek szakértője volt, és végül, de nem utolsósorban említtem legjobb barátját, a sinológus Kicsi Sándor Andrást (1957–), akivel szinte napi szinten folytattott eszmecsere.

Hajdú Péter tanszékvezetőként befogadta Tálóst az ELTE Finnugor Tanszékére, miután az MTA Nyelvtudományi Intézetéből elbocsátották. Hajdú Péter nyugdíjba vonulása után azonban az ELTE-ről is távoznia kellett. Első feleségétől való elválta után jelentkezett az MTA éppen akkor meghirdette szovjetunióbeli aspirantúrára, amit Szépe Györgynek (1931–2012) hathatós támogatásával el is nyert. Szépe György akkor az MTA Nyelvtudományi Intézete Elméleti Osztályának vezetőjeként nagy befolyással bírt a külföldi aspirantúrák ügyében. Táros magánéleti okokból az utolsó pillanatban visszalépett az aspirantúrától, és azt hiszem, hogy ennek következményeképpen záródott be előtte végleg a sikeres karrierhez vezető út, és ezzel együtt szűnt meg számára a biztonságos polgári lét lehetősége is. Visszalépésével elvesztette ugyan Szépe György támogatását is, aki azonban nem volt bosszúálló lélek, és Táros további göröngyös pályájának nem ő volt az okozója. Élete már ennek előtte is többször volt válságban, anyagi gondok, később egyre inkább betegségek is gyötörték. Második felesége (aki emlékezetem szerint egykor gimnáziumi osztálytársa volt) házasságukba egy lakást hozott, Táros Endre ennek köszönhetően nem lett éppen hajléktalan, de második felesége is meghalt két évvel ezelőtt, s így egyedül maradv utolsó éveiben a korábnál is nagyobb nélkülözések között élt.

Egyszer, még élete delén, második házassága előtt, azt mondta nekem, hogy neki tulajdonképpen festőnek kellett volna már akkorra lennie, hiszen ő a Kisképzőből indult. És valóban: volt benne valami az elátkozott festőből (a kalligráfiához való érzékét, gyönyörű kézírását már korábban említettem). Szakmai szenvedélye is egy elátkozott festőt idézett, Vincent van Gogh-ot (1853–1890), aki – mielőtt festő lett volna – városi proletárok között misszionárius, ma azt mondanánk, szociális munkás volt, de azután, hogy festő lett, egyetlen képét sem tudta eladni, míg élt, pedig bátyja, Theo van Gogh, aki szerette, és – amennyire bírta – anyagilag támogatta is, szakmabéli volt, lévén képereskedő. Táros Endrét válságaiban a szakma bizonyos képviselői, mint Kenesei István igazgató és Bánréti Zoltán igazgatóhelyettes az MTA Nyelvtudományi Intézetéből, éppúgy, ahogy van Gogh-ot a bátyja, időnként támogatták alkalmi megbízásokkal. Tudok róla, hogy 70-es évekbeli dán jóbarátja, az ELTE Finnugor Tanszékén két évig ösztöndíjas Heine Jensen is diszkrétan és közvetett módon segítette őt Dániából. Londoni barátja, Daniel Abondolo is megsegítette, ha megfordult Magyarországon. Mindezeket azért említem, hogy jelezzem, hogy az általános közömbösség, rosszindulat és gáncoskodás mellett volt része jóakaratban is, életének nehézségeit, szakmai sikertelenségét ezek a cselekedetek azonban csak enyhíteni tudták. Hogy egy

Tálos Endrének úgy kellett leélnie élete utolsó évtizedét, ahogy leélte, az „rendszerhiba”. Az egyetemi minősítő rendszer a 80-as években, amikor tanára, Bereczki Gábor (1928–2012) volt a Finnugor Tanszék vezetője, még elég volt ahhoz, hogy Tálos Endrét az ELTE-n doktorrá avathassák. De a magasabb és egzisztenciális biztonságot, netán előnyt nyújtani képes akadémiai minősítő rendszer – Tálos fent említett, magánéleti kríziséből következő, hivattal szemben bekövetkezett konfliktusa miatt – később sem tudta befogadni, kezelni, értékelni az ő tudományos teljesítményét. A „rendszerhiba” oka valószínűleg abban keresendő és található meg, hogy a tudományos minősítés kritériumait nem kutatók, hanem hivatalnokok állapították meg és ellenőrzik. A kutatói érdem a szorgalmas gyűjtésen túl mindig kiszámíthatatlan, váratlan (heurisztikus) eredményekben mutatkozik meg, míg a hivatalnoki mentalitás a jól dokumentálható kiszámíthatóságot (ilyen-olyan tervek teljesítését) díjazza. Nehéz életével együtt Tálos Endre tudományos teljesítménye, ha sok helyütt torzóban maradt is, monumentális. A nyelvészek új nemzedékei, biztos vagyok benne, örömet fognak lelteni az ő sok területet átölelő munkásságában, értékelni fogják életművét (már ha kiadják munkáit), bár az is biztos, hogy olvasói nem lesznek olyan sokan, mint amilyen sok csodálója lett halála után máig van Gogh festészetének, festményei számunkra elképzelhetetlenül magas áron kelnek el az árveréseken. Ezzel szemben a nyelvészet közönsége mindig kicsi marad, aminthogy a nyelvészeti művek sem kelnek el megfizethetetlen áron (vagy egyáltalán bármilyen áron). A nyelvészet haszna nem „az élet árverésein” mutatkozik meg, hanem amint főntebb utaltam rá, a nyelvek iránti nyitottságban, a köztük és bennük rejtőző nagy összefüggések föltárásában, a tudomány vezérlő csillagának, az igazságnak egzisztenciális fontosságában – s ami mindezzel együtt jár (vagy jön): a másik ember (tanítvány vagy barát, esetleg kolléga) tiszteletében, az önkorlátozásban, az önreflexióban és a vele járó ön- és általánosan vett iróniában.

Tálos Endre tisztában volt a maga értékével. Pályáját úgy összegezte egy levelében, amit most szabadon idézek, hogy (1) ő fedezte föl a természetes magánhangzó-körforgást, (2) tudatosan nem ártott senkinek, (3) nem csalt (ami nagy szó, mert az eredményközpontú teljesítményrendszer – a hivatali dokumentáció fontossága – nagy kísértést jelent az eredmények esetleges meghamisítására). Jól jellemzi munkásságát az 1983-ban és 1993-ban megjelent *Kép szöveg nélkül* c. két írása (*I* és *II*), amit 2003-ban követett harmadikként a *Kép szöveg nélkül III* c. előadása Pécsen. Mindhárom munka Hajdú Péter 60., 70., 80. születésnapjára készült, melyből a harmadikat Hajdú Péter már nem érthette meg, mert 80 éves

kora előtt egy évvel, 2002-ben meghalt. Hajdú Péter 100. születésnapja ebben az évben és ebben a hónapban esedékes, aktuális volna hát – netán az amúgy elmaradt negyedik után – egy sorrendben ötödik *Kép szöveg...*, ahogy annak idején ő az első ilyen című írásában meg is ígérte, hogy a tíz-évenkénti jubileumokon majd e cím alatt számol be kutatásainak állásáról, de ilyen nem lesz már többé – Tálós Endre nélkül.⁶

KUBÍNYI KATA – SIMONCSICS PÉTER

⁶ Itt köszönöm meg Oszkó Beának, hogy rendelkezésemre bocsátotta Tálós Endre interneten elérhető anyagait, amiket a Nyelvtudományi Kutatóközpont és/vagy a Nyelvtudományi Közlemények szerkesztősége gyűjtött össze. Köszönöm Daniel Abondolo támogató hozzáállását, aki közvetlenül Tálós Endre halála után már biztatott arra, hogy írjak Tálós Endréről. Magam is úgy érzem, hogy tartozok Tálós Endre emlékének ezzel az írással, amivel nem akarom azt mondani, hogy adósságomat neki ezzel le is róttam.